

ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ МЕТОДУ ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

VALUATION METHOD BACKGROUND OF INTELLECTUAL ENTERPRISE CAPITAL ASSESSMENT

Статтю присвячено особливостям вибору методу оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Виявлено основні проблеми оцінювання інтелектуального капіталу підприємства. Узагальнено досвід і проведено критичний аналіз методологічних підходів до оцінки інтелектуального капіталу підприємства в умовах невизначеності. Обґрунтовано використання системи збалансованих показників як метода оцінки інтелектуального капіталу підприємства в умовах невизначеності. Як напрям подальших досліджень відзначено перспективність розроблення системи залежних і незалежних показників, що описують вартісні результати діяльності та наявні в компанії інтелектуальні ресурси.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, оцінка інтелектуальних ресурсів підприємства, система збалансованих показників, невизначеність, нематеріальні показники.

Статья посвящена особенностям выбора метода оценки интеллектуального капитала предприятия. Выявлены основные проблемы оценивания интеллектуального капитала предприятия. Обобщен опыт и проведен критический анализ методологических подходов к оценке интеллектуального капитала предприятия в условиях неопределенности. Обосновано использование системы сбалансированных показателей в качестве метода оценки интеллекту-

ального капитала предприятия в условиях неопределенности. В качестве дальнейших исследований отмечается перспективность разработки системы зависящих и независимых показателей, описывающих стоимостные результаты деятельности и имеющиеся у компании интеллектуальные ресурсы.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, оценка интеллектуальных ресурсов предприятия, система сбалансированных показателей, неопределенность, нематериальные показатели.

The article is related to features for choosing the method of the enterprise's intellectual capital estimating. The estimation of basic problems of enterprise's intellectual capital are revealed. The experience is generalized and a critical analysis of methodological approaches to the estimation of enterprise's intellectual capital in the conditions of uncertainty is carried out. The use of balanced indicators system as a method of enterprise's intellectual capital estimation in the conditions of uncertainty is substantiated. As a way of further research, the developing prospect a system of dependent and independent indicators describing cost performance and available intellectual resources in the company is noted.

Key words: intellectual capital, estimation of enterprise intellectual resources, system of balanced indicators, uncertainty, non-material indicators.

УДК 658.1

Тимохова Г.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки та права
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

Місюченко А.А.

студент
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

Постановка проблеми. У контексті актуалізації розвитку концепції інтелектуального капіталу особливе значення має вдосконалення саме аналітично-оціночних процедур формування та використання інтелектуальних ресурсів вітчизняними підприємствами в умовах невизначеності, неповноти інформації. Це пов'язано з тим, що власники капіталу потребують отримання найбільш повної інформації для оцінки прибутковості власного капіталу, потенційних можливостей її збільшення та пошуку засобів утримання своїх конкурентних позицій як на вітчизняному, так і на світовому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення інтелектуального капіталу, його оцінки на підприємствах присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених: Г. Беккера, К. Бредлі, В. Голубкіна, Д. Даффа, Л. Едвінссона, Н. Івлієвої, В. Іноземцева, О. Кендюхова, М. Мелюна, Т. Момот, С. Пайка, Й. Руусу, Т. Сакайя, П. Самуельсона, Г. Сент-Ондржа, Т. Стюарта, Дж. Тиса, Л. Фернстрьома, А. Чухна, Т. Шульца та ін. Проблеми управління інтелектуальним капіталом вирішують у своїх роботах: Е. Брукінг, К. Мамонов, Г. Назарова, І. Просвирина, І. Ткач, О. Чала та ін.

Разом із тим питання, пов'язані з оцінкою процесу трансформації інтелектуального капіталу в підсумкові показники діяльності компаній, нині залишаються дискусійними, незважаючи на наявність великого пулу емпіричних досліджень і робіт, що розглядають і оцінюють вплив нематеріальних активів та їх складників на створення доданої вартості. Крім того, не існує однозначних доказів про значимість зв'язку між інтелектуальним капіталом і індикаторами, що відображає результативність діяльності організації. Наявні методи оцінки ділової репутації працюють тільки в стабільному бізнес-середовищі, де прогностичний період діяльності підприємства визначається терміном у три-п'ять років. В українських реаліях прогностичний період діяльності підприємств скорочується до одного року і менше. Крім того, більш ніж 40% вітчизняних підприємств є збитковими [1]. Бізнес-середовище українських підприємств є дуже нестабільним і невизначеним, а кількісна й якісна оцінки інтелектуального капіталу дають змогу сформулювати довгострокову стратегію підприємства в умовах невизначеності.

Постановка завдання. Метою статті є системне структурування процесу вибору метода

вартісної оцінки інтелектуального капіталу українського підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Теорія інтелектуального капіталу виникла нещодавно і нині перебуває у фазі свого становлення. Треба зазначити, що в Україні не розроблено закону чи положення, за допомогою якого б здійснювалося регулювання інтелектуального капіталу, використання творчих та професійних здібностей співробітників на підприємстві не регулюється, відсутня єдина форма звітності використання інтелектуального капіталу на підприємстві. Конституція України є основним законом, який охороняє інтелектуальну діяльність в Україні. Згідно зі ст. 41 Конституції України, «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності». А такі документи, як П(С)БО 8 [2] та Податковий кодекс [3], тільки регламентують загальний порядок операцій із нематеріальними активами, до яких віднесено інтелектуальний капітал. Більше того, інтелектуальний капітал важко враховувати й оцінювати, якщо він не поставлений на бухгалтерський баланс. Багато нематеріальних активів є продуктами творчої діяльності й мають відношення до духовних цінностей. Із погляду визнання таких активів основна складність полягає у необхідності ідентифікувати подібні активи й оцінити їх вартість. Наприклад, розмиті права власності можуть виникати внаслідок того, що складно виключити з користування певні інтелектуальні ресурси, зокрема інформаційні бази даних компанії. Властивість нематеріальності призводить до інформаційної асиметрії і труднощів формування ринків інтелектуальних ресурсів. Частина властивостей є базовими, інші – скоріше похідними від базових, але також повинні братися до уваги під час розроблення систем вимірювання [4].

Вищезначене доводить, що дана економічна категорія або розглядається переважно із соціально-правового погляду, або вченими досліджуються характеристики лише його окремих складників, тоді як питання економічної діагностики та оцінки інтелектуального капіталу промислових підприємств донині практично не вирішувалися.

Оцінка інтелектуального капіталу полягає в отриманні вигоди від уведення складників інтелектуального капіталу в оборот як усередині підприємства, так і в зовнішньому середовищі. Найбільший інтерес представляє саме процес ринкової реалізації інтелектуальної власності, що призводить до формування ринку інтелектуального капіталу та забезпечення доходу компанії від взаємодії з ним. Оскільки нині немає єдиного стандарту обліку інтелектуальних активів, вибір показників для аналізу залежить від стратегії, цілей бізнесу і масштабу поставлених завдань.

Інтелектуальний капітал підприємства характеризується якісною інформацією. Ця особливість інтелектуального капіталу ускладнює можливість оцінки в умовах невизначеності. Зупинимося на відмінних властивостях, що впливають на вимір та оцінку інтелектуальних ресурсів підприємства. Огляд літератури з даної проблематики [4–14] дає змогу виділити такі властивості:

- невідчутність. До знань, досвіду, кваліфікації, творчих здібностей співробітників не можна доторкнутися, це ж стосується іміджу компанії, а моральні цінності не можна побачити;

- ефект значних часових затримок. Існує необхідність у часі, щоб отримати ефект від великих інвестицій у людський та інноваційний капітал, тобто існує часовий лаг, який відкладає загальне і негайне отримання зиску від таких інвестицій. Емпіричні дослідження демонструють, що середня тривалість очікування ефекту від досліджень і розробок становить приблизно п'ять-дев'ять років [5];

- ефект із ненульовою сумою. На відміну від традиційних активів, представлених у звітах, потоки, пов'язані з інтелектуальним капіталом, не завжди додаються до нуля. Наприклад, величезні фінансові інвестиції в розроблення нових інформаційних систем можуть бути витрачені марно, якщо інформаційні системи не підходять компанії або якщо сама компанія не схвалює їх використання [6];

- закон висхідної граничної віддачі: «Тоді як земля, капітал і праця діють за законом спадної віддачі, знання та інформація мають віддачу, що зростає, тобто створена за допомогою даних компонентів вартість зростає у міру збільшення застосування й генерації інтелектуального капіталу» [7].

На перший погляд, моделей оцінки інтелектуального капіталу багато. Огляд різних емпіричних досліджень [4–14] показує слабкий розвиток методів, що дають змогу встановити стійкий взаємозв'язок якості сформованого інтелектуального капіталу всередині компанії і результуючих показників діяльності. Вибір вимогливих методів фінансової оцінки інтелектуального капіталу дуже обмежений.

1. Низка підходів чисто концептуальна та їх не можна відносити до методів оцінки для розрахунку вартості інтелектуального капіталу в структурі моделі оцінки вартості компаній з урахуванням невизначеності. Науковці Хуанг і Лью в роботі «Дослідження взаємозв'язку між інноваціями, інформаційними технологіями та продуктивністю» [8] показують, що вартість інтелектуального капіталу підпорядковується правилу мультиплікації, тобто існує синергія між його компонентами. Компліментарність інтелектуальних активів передбачає, що недостатнє інвестування в один із компонентів інтелектуального капіталу призводить до недостатнього використання потенціалу зростання

вартості компанії. Теж справедливо і в зворотному випадку: надлишок інвестування буде призводити до високих витрат за відсутності зростання віддачі. Внаслідок цього під час вибору основи для оцінки інтелектуального капіталу дослідники стикаються з необхідністю обґрунтування кількості його складників і їх змісту. Визначення змісту складників інтелектуального капіталу (наприклад того, що відноситься до людського, а не до організаційного капіталу) навіть за їх однакового позначення може бути предметом суперечок та інтенсивних дискусій.

2. Багато методів, заснованих на нефінансових показниках і якісній інформації, не здатні дати загальну інтегральну оцінку (табл. 1).

Проблема другого рівня під час моделювання інтелектуального капіталу з виділенням його складників полягає у відсутності стандартизованої анкети (під час використання методу експертних оцінок) і переліку показників (під час використання кількісних оцінок стану компонентів інтелектуального капіталу). Це ускладнює зіставлення результатів, отриманих у ході різних досліджень. Однак

слід визнати, що розроблення єдиних стандартів означатиме певну ідентичність інтелектуального капіталу в різних компаній, що само по собі суперечить ідеї про створення унікальних конкурентних переваг на базі нематеріальних активів.

3. Залишається дискусійним питання, якою мірою виключно фінансові моделі, які претендують на оцінку інтелектуального капіталу, дійсно оцінюють його, а не щось інше, чому приписано властивості інтелектуальних активів. Бухгалтерські методи оцінки фізичного і фінансового капіталу малозастосовні для оцінки інтелектуального капіталу. Наприклад, бухгалтерські методи оцінки торгової марки розглядають її як актив, який утрачає свою вартість у міру використання, тоді як на ділі відбувається навпаки – вартість нарощується. Патенти, ліцензії враховуються в бухгалтерській документації відповідно до вартості їх реєстрації, а не реальної їх вартості. Крім того, відбувається помилковий поділ інвестицій і витрат, наприклад витрати на навчання персоналу і рекламу вважаються витратами, тоді як по суті вони є довгостроковими інвестиціями. Крім того, велика кіль-

Таблиця 1

Систематизація емпіричних досліджень впливу інтелектуального капіталу на результати діяльності компанії, заснованих на нефінансових показниках

Метод вимірювання інтелектуального капіталу	Інформаційна база	Результати
Виділення складників інтелектуального капіталу, оцінка за шкалою Лайкерта Bontis, Keow, Richardson, 2000 р. [5]	107 компаній Малайзії	Спостерігається значний позитивний зв'язок між інтелектуальним капіталом та результатами діяльності незалежно від галузі. Вплив окремих компонентів інтелектуального капіталу різниться по галузях
Виділення складників інтелектуального капіталу, експертні оцінки практик управління знаннями, Kremp, Maitresse, 2002 р. [12]	Більше 5 тис. французьких підприємств, 1998–2000 рр.	За збільшення інтенсивності управління знаннями на 1% схильність до інновацій збільшується на 4%, а продуктивність праці – на 3%
VAIC, шкала Лайкерта Chen, Cheng, Hwang, 2005 р. [9]	Публічні компанії Тайваню, 1992–2002 рр., 4 254 фірми	На рентабельність активів позитивно впливають рівень інтелектуального капіталу, витрати на НДДКР і рекламу, найкращі результати отримані для панельних даних
Виділення складників інтелектуального капіталу, експертні оцінки практик управління, ISubramaniam, Youndt, 2005 р. [11]	93 американські компанії	Існує позитивний, із вираженим ефектом компліментарності окремих складників вплив інтелектуального капіталу на тип інноваційної активності (радикальна/не радикальна інновація)
Виділення складників інтелектуального капіталу, дані відкритої звітності компаній, Wang, Chang, 2005 р. [11]	Всі ІТ-компанії тайванської біржі, 1997–2001 рр.	Показано, що окремі компоненти інтелектуального капіталу – інноваційний капітал, процесний капітал і клієнтський капітал – мають позитивний вплив на результати діяльності компанії. Людський капітал впливає на результати лише опосередковано – через інші компоненти інтелектуального капіталу
Виділення складників інтелектуального капіталу, експертні оцінки практик управління інтелектуальним капіталом, Попов, Власов, 2006 р. [10]	Близько 100 підприємств Уральського регіону	Виявлено позитивний вплив інвестиції у виробництво нових знань на прибутковість підприємства
Виділення складників інтелектуального капіталу, експертне опитування, Доклад ДУ ВШЕ, 2010 р. [13]	1 тис. підприємств обробочної промисловості Росії, 2009 р.	Виявлено позитивний вплив окремих компонентів інтелектуального капіталу на рівень продуктивності за валовою доданою вартістю

кість сукупного капіталу організації взагалі ніколи не фігурує в бухгалтерських балансах, наприклад зв'язок зі споживачами, база знань, кваліфікація персоналу.

У рамках вибору метода оцінки інтелектуального капіталу підприємства в умовах невизначеності повинен бути розроблений набір аналітичних показників, що мають контрольні (задані) значення. Ці значення ілюструють прибутковість діяльності у довгостроковому та короткостроковому періодах із позиції стратегічних цілей та операційних завдань. Цій меті відповідає система збалансованих показників BSC. Запропонований Д. Нортон та Р. Капланом аналітичний інструмент став результатом дослідницького проекту «Вимір ефективності організації майбутнього». Автори описали новий механізм створення вартості: використання нематеріальних активів – перетворення нематеріальних активів у результати для клієнтів через ефективні бізнес-процеси – зростання фінансових результатів компанії у цілому.

Мета розроблення такого роду системи – встановлення відповідності між стратегічними цілями й показниками їх досягнень, візуалізація загальної картини розвитку бізнесу. Основна ідея BSC – не просто отримання прибутку нині та завжди, а створення умов існування компанії в довгостроковій перспективі й отримання майбутнього зиску. Все це означає, що в нових умовах вартість компанії створюється не тільки і не стільки матеріальними активами, скільки нематеріальними активами в широкому (не бухгалтерському) значенні слова. Необхідно знайти інструмент, що дасть можливість оцінити вплив на вартість накопиченого інтелектуального капіталу, що не знаходить зображення у фінансовій звітності.

Концепція BSC базується на таких положеннях:

- фінансові показники, зберігаючи своє провідне становище, розглядаються як складова частина ринкових факторів (чотирьох проєкцій);

- ключові значення мають збалансованість показників, їх взаємодія і причинно-наслідкові зв'язки всередині системи;

- BSC розглядається як інструмент оцінки потенціалу компанії. Логіка: стратегічна мета – умови досягнення мети – ініціативи – система фінансових і нефінансових параметрів ефективності.

Відмінні риси BSC:

- акцент на нові джерела зростання вартості компанії – нематеріальні активи;

- ретельний відбір взаємопов'язаних показників, що охоплюють усі напрями діяльності компанії;

- перетворення стратегії в систематизовану, зрозумілу кожному працівнику послідовність дій, контрольованих на різних рівнях управління.

Показники клієнтського складника характеризують взаємодію з клієнтами: задоволення їх

потреб, збереження клієнтів та залучення нових, доходи в розрахунку на клієнта, сегмент цільового ринку. Використовуються для формування стратегії, орієнтованої на споживачів і забезпечуючої зростання доходності.

Фінансові показники відображають економічні наслідки, що вживаються організацією дій, оцінюють відповідність реалізованої стратегії організації загальному плану її розвитку. До них належать прибуток, доходність зайнятого капіталу, додана вартість; іноді – оцінки росту продажів і грошових потоків.

Навчання та розвиток персоналу – інфраструктура, яка повинна бути створена для довготривалого зростання. До цих показників належать загальні (задоволеність роботою, текучість кадрів, навчання, підвищення кваліфікації) та специфічні (конкретний та детальний набір навичок, необхідних у певній діяльності та в певних умовах конкуренції).

Цей метод оцінки не передбачає універсальності, але орієнтований на адаптацію показників оцінки для кожного конкретного випадку, що особливо важливо, якщо зовнішнє середовище турбулентне. Очевидно, що з такими характеристиками BSC стає інструментом менеджерів, а не бухгалтерів і аудиторів, і розглядається як ситуаційний аналіз та оцінка якості управління фінансами в компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Основний виклик, з яким стикається сучасна теорія інтелектуального капіталу, полягає у тому, щоб явно показати його зв'язок із результатами діяльності компанії. Переваги діагностичної інформаційної системи BSC у тому, що вони можуть бути застосовані на будь-якому рівні оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Вони працюють ближче до події, тому що отримане повідомлення може бути більш точним, ніж чисто фінансові вимірювання. Вони дуже корисні для некомерційних організацій, внутрішніх відділів і організацій громадського сектору та для екологічних і соціальних цілей. Їх недоліки полягають у тому, що індикатори є контекстними і повинні бути налаштовані для кожної організації та кожної мети, яка робить порівняння дуже важкими. Основна складність пов'язана з переходом від абстрактних нематеріальних елементів інтелектуального капіталу до фінансових оцінок. В інших моделях використовується інформація фондового ринку або дані фінансової звітності, але тоді внутрішня структура залишається нерозкритою. У структурних моделях покладаються на нефінансові показники, важкий перехід до грошових оцінок. Таким чином, суперечливість різних концептуальних підходів, нестача емпіричних досліджень стримують упровадження методів оцінки в систему управління підприємством.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анализ осуществления судопроизводства судами общей юрисдикции. URL: <http://www.urkstat.gov.ua>.
2. Нематеріальні активи: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8, затв. Наказом М-ва фінансів України № 242, зі змін., внес. згідно з Наказом М-ва фінансів № 627 (1242–13) від 27 черв. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> (дата звернення: 23.06.2017).
3. Податковий кодекс України. Харків: Право, 2016. 746 с.
4. Тимохова Г.Б. Интеллектуальный бизнес: конспект лекций для студентов, обучающихся по специальности 8.03050401, 7.03050401 «Экономика предприятия»; авт.-сост. Г.Б. Тимохова. Харьков: НУА, 2015. 64 с.
5. Bontis N. Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital. *International Journal of Management Reviews*. 2002. № 1. P. 41–60.
6. Chun-Yao T., Yeong J. Intellectual capital and corporate value in an emerging economy: empirical study of Taiwanese manufacturers. *R&D Management*. 2005. № 2. P. 187–202.
7. Гапоненко А. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал. М.: Эксмо, 2008. С. 134.
8. Huang C., Liu C. Exploration for the relationship between innovation, IT and performance. *Journal of Intellectual Capital*. 2005. № 2. P. 97–119.
9. Chen M., Cheng S., Hwang Y. An empirical investigation of the relationship between intellectual capital and firms market value and financial performance. *Journal of Intellectual Capital*. 2005. № 2. P. 159–176.
10. Попов Е.В., Власов М.В. Институциональное проектирование генерации знаний. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2013. 258 с.
11. Быкова А., Молодчик М. Влияние интеллектуального капитала на результаты деятельности компаний. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2011. № 1. С. 50–52.
12. Kremp E., Mairesse J. Knowledge management in the manufacturing industry Les 4 Pages des statistiques industrielles, SESSI, Ministere de l'Economie, des Finances et de l'Industrie, Paris, no.169, 2002.
13. Предприятия и рынки в 2005-2009 годах: итоги двух раундов обследования российской обрабатывающей промышленности / С. Авдашева и др. Доклад ГУ ВШЭ на IX Международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества. 2010.
14. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. Москва: Олимп-бизнес, 2004. 344 с.